

Mezinárodně politické důsledky otevření druhé fronty v Evropě z hlediska československého státu

Invaze spojeneckých expedičních vojsk v Normandii, tato „nejobtížnější a nejsložitější vojenská operace všech dob“, řečeno slovy Winstona Churchilla, podnik, který podle Stalina neměl v historii válek nic srovnatelného co do smělosti koncepce, gigantičnosti svých rozměrů a mistrovského provedení, byla počátkem konce hitlerovského Německa.

Nicméně ještě ne koncem. Po 6. červnu 1944 bylo třeba ještě dlouhých jedenácti měsíců soustředěného válečného úsilí, než byla válka skončena - přinejmenším v Evropě - a v Remeši a Berlíně podepsána bezpodmínečná kapitulace. Vojska nacistického Německa byla sice tísněna ze tří stran, z východu, z jihu a ze západu, až do konce dubna 1945 byla však s to klást houževnatý odpor.

Úspěch invazní operace stál Spojenecký expediční sbor 37 tisíc životů, celou jednu pětinu vojáků, kteří se vylodili v prvních čtyřiaadvaceti hodinách od zahájení vylodovací operace Overlord. Město Caen, vzdálené od pobřeží nějakých dvacet kilometrů, dokázali Němci držet navzdory každodennímu bombardování a dělostřeleckému ostřelování až do 9. července, ačkoli původní plán operace počítal s tím, že bude obsazeno už 6. června. Osvobozovací tažení od pobřeží k Paříži, 250 až 300 kilometrů, trvalo 12 týdnů (do Paříže vstoupili Spojenci 25. srpna).

V polovině prosince byli Němci ještě schopni provést protiofenzivu v Ardenách a během deseti dnů zatlačit americká vojska o 30 až 100 kilometrů na západ. Bitva na přístupech k Rýnu začala 8. února 1945, trvala 6 týdnů a byla úspěšně zakončena přechodem řeky na několika místech 22. března 1945.

Je známo, že po vyhlášení „totální války“ koncem července 1944 Hitler bojoval o čas: šlo o to uskutečnit ještě plán zničení evropského Židovstva a dočkat se kýžené roztržky mezi západními spojenci a Sovětským svazem.

To byly rozhodující reality tehdejší doby a v nich spočívalo hlavní nebezpečí pro svobodu národů, vycházející z nacistického Německa. O situaci na asijsko-pacifickém bojišti bude ještě řeč.

* * *

Z perspektivy konce války, jejíž výsledek známe, převažují úvahy nad „prohraným mírem“ a vlastnímu vítězství se nedostává dostatečného ocenění. Pohled, který je zaměřen pouze či převážně na to, co se stalo „potom“, po znovunabytí svobody v roce 1945, často také přehlíží, jak velký zápas musel být sveden o myšlenku obnovení československého státu v jeho předválečných hranicích. Navíc pak

současníci, vycházející z osmnáct měsíců staré reality dnešního českého státu, ztrácejí vnímavost a porozumění pro děje a zápasy, jež souvisely s obnovením existence Československa před padesáti lety.

Nebylo by nic snazšího než říci, že invaze měla dalekosáhlé mezinárodní důsledky pro obnovení Československé republiky. Bylo by to však tvrzení velmi zjednodušené a ve své přímočarosti poplatné slavnostní příležitosti.

Jistěže, invaze a skutečnost, že se k dosavadním frontám, na nichž se Německo bránilo, přidala nová, jejíž zásluhou se dostalo do kleští bez možnosti přesunovat rezervy z jednoho konce Evropy na druhý, znamenala ve svých důsledcích, že se porážka Německa a vítězný konec války ocitly v dohlednu. Všechny úvahy o tom, co dělat ke konci války, a přípravy na obnovení státní svrchovanosti dostaly reálnější časovou perspektivu a přesnější kontury. Bylo by možné citovat dobové zprávy o ohlasu invaze na domácí půdě, sledovat, jak reagoval odboj.

Nicméně zásadní otázky, jež souvisely s obnovením Československa, byly vyřešeny již před invazí, a pokud některé z nich byly precizovány později (týkalo se to zejména britských postojů v několika dílčích otázkách), neměl na to bezprostřední vliv postup západní fronty.

Okolnost, že Československo přestalo existovat ještě před druhou světovou válkou, a způsob, jak k tomu došlo, měly za následek, že nebylo uznáno jako válčící stát od samého počátku války a jeho další osudy byly po určitou dobu nejisté. K definitivnímu obratu v této věci došlo v polovině roku 1941. Velká Británie uznala notou z 18. července 1941 prozatímní československou vládu v Londýně za vládu **Československé republiky** a dr. Edvarda Beneše jako jejího prezidenta. Britové tím formálně zrovnoprávnili československou vládu i prezidenta s ostatními spojeneckými hlavami států a vládami.

Téhož dne, 18. července 1941, byla v Londýně podepsána československo-sovětská dohoda, již sovětská vláda uznávala statut Československa před Mnichovem 1938. Sovětům nedělalo potíže a neměli žádné skrupule skončit ze dne na den s politikou, kterou provozovali dva roky, v době po uzavření paktu o neútočení s Německem, a která mimo jiné znamenala odchod čs. velvyslance ze země a navázání diplomatických styků se Slovenskou republikou. Postoj vlády Spojených států amerických byl poněkud odlišný v tom smyslu, že na jedné straně sice nikdy nebyla *de iure* uznána skutečnost územních změn, k nimž došlo na základě mnichovské dohody a po zániku Československé republiky, avšak plného a definitivního uznání se československé vládě v exilu od USA dostalo až v říjnu 1942.

Ani Spojené státy ani Sovětský svaz se nepotřebovaly zvláště zabývat důsledky dohody čtyř velmocí uzavřené v Mnichově v září 1938; britská diplomacie naproti tomu nepovažovala za slučitelné s vlastním pojetím mezinárodního práva, aby prohlásila dohodu, kterou podepsal její ministerský předseda, za neplatnou od samého počátku. Toto dilema vyřešili Britové v srpnu 1942 sdělením československé vládě, že se při stanovení definitivních hranic Československa na konci války nebudou řídit žádnými změnami, k nimž došlo v roce 1938 nebo později.

Po podepsání československo-sovětské spojenecké smlouvy z prosince 1943, již se prezident Beneš domníval upevnit mezinárodní postavení země do budoucnosti a za cenu maximální vstřícnosti, povolnosti a přizpůsobení zabezpečit sovětské nevměšování do vnitřních záležitostí země a neutralizovat mocenské

ambice komunistické strany, usilovala československá exilová diplomacie od jara 1944 o upevnění československé pozice na Západě. Smlouva obdobná výše zmíněné nepřicházela v úvahu ze strany Británie ani Spojených států; československá vláda se proto snažila alespoň o symbolické gesto, jímž by byla dohoda s Brity a Američany upravující vztahy mezi československými orgány civilní správy a spojeneckými velitelstvími v době postupného osvobozování Československa.

Takovou dohodu uzavřeli s Československem Sověti na jaře 1944, poté když se sovětská vojska přiblížila k jeho předválečným hranicím. (Tato dohoda však později na podzim 1944 nebyla na překážku Sovětům, aby znemožnili činnost představitele československé vlády na území Podkarpatské Ukrajiny.) Britové i Američané se předloženým návrhem obdobné dohody odmítli zabývat vzhledem k nepravděpodobnosti předpokladu, že by britské a americké jednotky přišly do kontaktu s československým územím.

Tato a další obdobná jednání, na československé straně hodnocená jako neúspěch, byla uzavřena na konci května 1944, v předvečer invaze.

Od léta 1944 československá strana usilovala o zvýšení britského i amerického podílu na podpoře protifašistického odboje na československém území. Tato pomoc se stala aktuální zejména tehdy, když koncem srpna 1944 vypuklo na Slovensku povstání proti Němcům a domácímu režimu. Britové, také z obavy, aby se na Slovensku neopakovala varšavská tragédie, zaujali stanovisko, že Slovensko je v sovětské operační sféře; jakákoli reálná a účinná pomoc musí tudíž přijít od Sovětů a nesmí být učiněno nic, s čím by Sověti předem nevyslovili plný souhlas. Jelikož se Sověti rozhodli všechny britské dotazy ve věci povstání na Slovensku ignorovat a neodpovídat na ně, odsoudili se Britové prakticky k nečinnosti. Na americké straně měla pouze Donovanova *Office of Strategic Service* do jisté míry volnou ruku natolik, že zařídila odeslání dvou zásilek zbraní na Slovensko z letecké základny v Itálii.

Britské vojenské kruhy zaujaly negativní stanovisko také k československé žádosti o příslib pomoci při povstání v Protektorátě na konci války. Bez ohledu na politickou argumentaci *Foreign Office*, zejména britského velvyslance u čs. vlády Nicholse, že by se u Čechů neměl vyvolat dojem, jako by byli zcela opuštěni a vydáni napospas Rusům, převážilo stanovisko britského imperiálního štábu: povstání širšího rozsahu v Čechách a na Moravě mohou poskytnout účinnou pomoc včetně leteckých operací pouze sovětské ozbrojené síly.

Došlo k delikátní situaci: československé orgány v Londýně se neodvážily sdělit do vlasti odbojovým organizacím, které urgovaly pomoc zbraněmi ve stále větším měřítku, holou pravdu a říci, že požadované zbraně z Anglie nedostanou. Britové o tom věděli, měli však jedinou starost: aby na ně nepadla zodpovědnost za jakékoli povstání v Čechách a na Moravě, jemuž by nemohli účinně pomoci. Československé vysílání BBC bylo přísně kontrolováno, aby odtud nevzešla žádná bojová výzva do Československa, jejíž následky by uvedly Brity do nepříjemné situace.

Obdobná situace se opakovala o několik měsíců později, v dubnu 1945, když se oproti původnímu očekávání americká armáda dostala na území Československa. Edenova a Churchillova iniciativa směřovala zejména k urychlení postupu americké armády směrem ku Praze. V korespondenci mezi britským ministerstvem zahraničí a ministerským předsedou Churchilllem se argumentovalo takto: „Stěží

možno pochybovat o tom, že osvobození Prahy a co největší části západního území Československa Američany by zcela změnilo poválečnou situaci v Československu a mohlo by ovlivnit i poměry v zemích s ním sousedících. Jestliže západní velmoci nebudou hrát významnou úlohu při osvobození Československa, může se země snadno dostat na jugoslávskou cestu". (22. 4. 1945.)

Winston Churchill intervenoval u prezidenta Trumana, ten se však přidržel vojenských priorit zastávaných představiteli americké armády. Je známo stanovisko generála Marshalla, náčelníka amerického Výboru náčelníků štábu, označovaného za strůjce amerického vítězství ve válce, z depeše generálu Eisenhowerovi 28. dubna 1945: „osobně . . . bych nerad hazardoval americkými životy pro čistě politické cíle“. Velitel spojeneckých expedičních sil mu dal za pravdu: „nepokusím se o žádný krok, který bych shledal z vojenského hlediska za nerozumný, jen proto, abychom získali nějaké politické výhody“.

* * *

V angloamerické vojenské strategii nebylo obsaženo nic, co by připomínalo soupeření se Sověty, kdo dojde dále na západ nebo na východ. V roce 1943 převládaly na straně západních spojenců spíše obavy, že by se sovětská vojska mohla zastavit na sovětských hranicích z roku 1941 a nepokračovat ve válečných operacích proti Německu. Na konci března 1944 zaslal generál Marshall prezidentu Rooseveltovi posudek ministerstva obrany o tom, že sovětská vojska nepřekročí hranice z roku 1941, leda v případě úspěšné vylodovací operace přes kanál nebo když se Německo náhle zhroutí.

Nasvědčoval tomu i postup sovětských vojsk v prvních měsících roku 1944. Do poloviny roku Sověti znovuzískali takřka všechno, co považovali za jádro svého domácího území, zastavili se však na hranicích Finska, a pokud jde o Polsko, v zásadě nepostoupili za tzv. Curzonovu linii; 8. dubna 1944 došli na předválečné východní hranice Československa a překročili je pouze symbolicky; výjimkou byla pouze Moldávie.

Poté když západní spojenci 7. dubna 1944 Moskvě oznámili, že druhá fronta bude otevřena za sedm týdnů a požádali o údaje, jaké ofenzivní záměry má sovětské velení, nedostalo se jim žádné odpovědi. Na další dotaz o dva týdny později byli britští a američtí představitelé pouze ujištěni, že sovětská ofenziva bude odstartována simultánně s invazí do Francie, to však bylo všechno. Až do konce dubna totiž sovětský generální štáb ofenzivní plány vypracovávat neměl.

V prvomájovém Stalinově rozkaze zazněly poprvé nové tóny: slova o tom, že nestačí vyhnat nepřátelská vojska ze sovětského území, ale že raněnou německou bestii je nutno pronásledovat a dobít ve vlastním doupěti, byla autoritativním potvrzením, že sovětská armáda půjde až do Berlína. V rozkaze se hovořilo o nutnosti osvobodit Poláky, Čechoslováky a jiné národy západní Evropy, zdůrazňovalo se však, že tento úkol může být splněn jen společným úsilím Sovětského svazu, Velké Británie a USA, kombinovaným úderem z východu a ze západu.

Velká sovětská letní ofenziva začala 22. června 1944. Poté když měl Stalin přesvědčivý důkaz o angloamerickém odhodlání otevřít skutečnou druhou frontu v západní Evropě, vyslal své armády přes hranice z roku 1941 a začal dobývat

území, jež se mělo stát součástí jeho nového impéria. V *Pamětech* George Kennana najdeme text napsaný v září 1944. V pasáži týkající se sovětských expanzivních plánů se mimo jiné říká: „Až do června 1944 všechny takové ruské cíle musely čekat na rozvinutí skutečného vojenského úsilí západních velmocí. Bez něho by nebylo jisté ani ruské vítězství“.

To však platilo i naopak, o vítězství Američanů a Britů. Požadavky vedení války neúprosně převažovaly nade všemi ostatními prioritami i mnohem později. Na začátku ledna 1945, když dohasínala poslední Hitlerem nařízená německá protiofenzíva, obrátil se Churchill na Stalina se žádostí o urychlení připravované sovětské ofenzívy ve východním Prusku v zájmu ulehčení situace spojenců v Ardenách. Bez ohledu na to, že to znamenalo urychlení příchodu sovětských vojsk do střední Evropy.

Pro Stalina se ovšem postup sovětských vojsk dále na západ stal v poslední fázi války závažným válečným cílem. V rozhovoru, o němž už před lety podal svědectví Milovan Djilas, prohlásil Stalin v dubnu 1945, že tato válka se podstatně odlišuje od všech předcházejících tím, že každá velmoc vnutí svůj vlastní politický systém území, které obsadí. Z toho hlediska měla pražská operace pro Sověty eminentně politické pozadí: šlo jim o to obsadit co největší část československého území a udržet Američany co nejdále v západních Čechách, zejména pak stranou Prahy, jak to nedlouho poté vyložil maršál Koněv na shromáždění sovětských důstojníků.

Sovětské vrchní velení riskovalo osud Prahy a pomoc tamějšímu povstání nehrála v jeho kalkulacích žádnou roli. Eisenhower, poté když vyhověl sovětské žádosti, aby se americká vojska zastavila na čáře Karlovy Vary - Plzeň - České Budějovice, informoval Sověty o zprávách z bojující Prahy i požadavcích povstalců, zejména na vyslání bojových letadel, a ponechával jim na vůli, aby buď vyslali své hloubkové letce, nebo požádali o provedení takové akce Američany.

Stejně jako sovětské vrchní velení byli ochotni riskovat osud Prahy i komunisté v České národní radě, pokud lze věřit svědectví Josefa Smrkovského z roku 1965. Napsal tehdy, že ke generálu Pattonovi nebyla vyslána delegace ČNR se žádostí, aby vtáhl do Prahy, protože šlo o nabídku politicky nebezpečnou: „Uvědomovali jsme si, že vpustit americkou armádu do Prahy by znamenalo dělat z ní osvoboditelku. Důsledkem toho by ovšem byl podstatný přesun ve prospěch buržoazie“. Nemohu si ověřit, zda tato slova nebyla napsána jen proto, aby autor dvacet let po událostech prokázal svou pravověrnost. Víím pouze, že žádný sebevážnější apel by nebyl u generála Pattona nic zmožil, i kdyby si americký velitel sebevíce přál do Prahy se svými vojsky dojít.

* * *

Když Winston Churchill nedlouho po válce pracoval na svých válečných pamětech, napsal v úvodu jejich šestého, závěrečného dílu tato slova: „Nazval jsem tento svazek *Triumf a tragédie*, protože naprosté vítězství Velké aliance nepřineslo všeobecný mír světu plnému obav“.

V optice toho, co mohlo být pocítováno jako tragédie, a co je pochopitelně stále převažujícím pocitem pro ty, kteří se sotva čtyři roky zotavují z jejích následků, by však neměl být zapomenut onen triumf, ono vítězství, a především ti, kdo k němu

přispěli, kdo se na jeho dosažení podíleli, ať velkými, všeobecně známými činy či hrdinstvím a obětmi bezejmennými.

Vlastenecké mýty a politická ideologie, někdy obojí, ale někdy jen ideologie (často bez vlasteneckých mýtů, které by byly menším zlem), ovládaly čtyřicet let obraz o historii druhé světové války. Přišel čas skoncovat s jedním i druhým, se všemi jednostrannostmi a také nestavět dějiny před soudní tribunál. Přišel čas naučit se vážit si našich veteránů z front druhé světové války i z protifašistického odboje; také na české straně máme proč ctít Slovenské národní povstání, protože bylo činem na straně spojenců a za Československou republiku, která byla jednou z absolutních hodnot pro tehdejší společnost; přišel čas projevit respekt vůči povstání pražského obyvatelstva v květnu 1945. Ve výčtu by bylo možno pokračovat: v zásadě jde o to nezřikat se minulosti jen proto, že se nám nevydařila tak, jak bychom si tehdy či dnes přáli.

Nejsem si jist, zda by při přísném zkoumání obstálo ono označení tragédie pro to, co následovalo po triumfu z jara 1945. Koneckonců i dnešek, dnešní svět, naděje, které vkládáme do budoucnosti, jsou ovocem také onoho vítězství z posledního roku války, započatého červnem 1944. Úspěšná invaze a po ní následující tažení západní Evropou až k Labi, jejichž tíha ležela na statisících mladých amerických mužů „nejzelenější armády na světě“ - pro absolutní většinu z nich to bylo první bojové nasazení - znamenala pro celou okupovanou západní Evropu počátek demokratické obrody.

Snad ještě více však přinesla Německu, totiž té větší části Německa, z níž povstala Německá spolková republika v podobě, jak existovala do roku 1990, a na jejíž demokratické podstatě se nic nezměnilo sjednocením s bývalou NDR. Invaze z června 1944, kterou dnešní Německo už bez rozpaků nazývá počátkem osvobození, se stala pro Němce šancí vybudovat svobodný stát, jaký jejich historie dosud neznala. Tuto příležitost jako svého druhu obrovskou sázku na svobodu vytvořili západní spojenci a v německé společnosti se našlo dosti sil, které ji dokázaly využít a proměnit v realitu.

Stěží lze hovořit o tragédii, jestliže uvážíme, jakou úlohu sehrály Spojené státy a jeho spojenci při rezistenci vůči komunistickému totalitarismu v letech studené války, jak svou existencí, hospodářským rozmachem, rozvojem demokracie a rozvíjením občanských svobod vytvářeli naději, poskytovali příklad a inspiraci pro národy utlačené. A pomyslíme-li na antitotalitní demokratické revoluce z konce osmdesátých let, jejich vnitřní zdroje ve společnostech označovaných za komunistické, začneme se jistě ohlížet po vhodnějším pojmu než tragédie.

To nejpodstatnější na Velké alianci (používám tohoto termínu raději než označení „antihitlerovská koalice“), na spojeneckém svazku USA, Velké Británie a Sovětského svazu v letech 1941-1945, bylo její vítězství. Kdyby byly vyhrály mocnosti fašistické Osy a Velká aliance byla poražena či se předčasně rozpadla, mohla být druhá polovina dvacátého století pro svět daleko horší.

* * *

Lidé roku 1944 a 1945 nevěděli a nemohli vědět to, co víme dnes my. Ani ti mezi nimi, kteří měli k dispozici takové informační prostředky jako prezident Roosevelt a Winston Churchill, nebyli vševědoucí. Především však neměli příliš na vybranou:

nebyli všemocní, a platí to o všech, i o Stalinovi. Museli vyhrát válku, a to nemohl jeden bez druhého. V tomto ohledu byly tyto tři spojenecké velmoci společností se vzájemným ručením takřka neomezeným.

Každý z nich ovšem měl kromě toho nejvyššího cíle nadřazeného nad všechny ostatní - vítězství ve válce - své vlastní priority. Nešlo při tom jen o Evropu; pro velkou, možná dokonce větší část Ameriky byly nejopravdovější fronta Tichý oceán a úhlavním nepřítelem Japonsko. V posledních týdnech dubna 1945 se v amerických jednotkách spojeneckých expedičních sil v Evropě vybírali vojáci nejvhodnější pro nasazení na Dálném východě, jen co skončí evropské tažení; vojenské velení USA počítalo s osmnáctiměsíční válkou. Americký prezident pak navíc s tím, že bude muset splnit slib daný voličům a postarat se o rychlou a spořádanou okupaci Německa tak, aby se američtí „boys“ mohli vrátit domů co nejdříve. Východní Evropa mezi priority Spojených států nepatřila. Norský historik Geir Lundestad, dnešní ředitel Nobelova ústavu v Oslo, o tom uveřejnil už v roce 1978 šestisetstránkovou knihu *The American non-policy towards Eastern Europe 1943-1947*.

Winston Churchill neměl v úmyslu, jak prohlásil v roce 1942, „předsedat rozpuštění britského impéria“: mezi prvotní britské zájmy patřily rovnováha sil na kontinentě (proto se na britský nátlak ocitla Francie mezi okupačními mocnostmi v Německu, včetně jejího členství ve Spojenecké kontrolní komisi a francouzského pásma v Berlíně) a dále přednostní vliv v pruhu států od východního Středomoří po Persii. Řecko bylo pro Británii důležitější než mnohá země východní Evropy, jak ostatně ukázala Churchillova hra na procenta vlivu v Rumunsku, Bulharsku, Maďarsku, Jugoslávii a Řecku v rozhovoru se Stalinem v Moskvě 9. října 1944.

Naproti tomu pro Stalina představovala střední a jihovýchodní Evropa základní prioritu z hlediska bezpečnostních zájmů Ruska jako nárazníková zóna v případě jakéhokoli příštího ohrožení západních hranic Sovětského svazu. Logika průběhu válečných událostí způsobila, že v této oblasti měli Sověti obrovskou převahu, přičemž nebylo jasné, jak své vojenské přítomnosti využít nebo zneužijí. Nebylo však pochyb o tom, že jsou s to diktovat v tomto prostoru vlastní řešení a že není po ruce síla, jež by jim v tom zabránila. Bylo možno pouze spoléhat na to, že jejich životní zájem na další spolupráci Velké trojky i po válce jim uloží vlastní zdrženlivost.

Bez ohledu na ty či ony priority se ovšem nakonec metody uplatnění sovětského vlivu v Polsku, Československu, sovětském pásmu Německa, Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku staly jednou z hlavních příčin rozpadu válečné koalice: hlavní fronta studené války probíhala podél železné opony, za níž drželi Sověti národy, které osvobodili v posledním roce války z německé okupace či nadvlády.

To je minulost, ale stále to ještě nejsou uzavřené dějiny pro státy této oblasti, které zažily nejen osvobození zásluhou válečné spolupráce Velké aliance před padesáti lety, ale také nejméně čtyřicet let nesvobody vinou toho, že tehdejší vítězné velmoci podceňovaly, přehlížely či zanedbávaly zájmy menších států, ať proto, že je chtěly ovládat jako v případě Sovětského svazu, nebo proto, že měli jiné priority, jako tomu bylo v případě USA a Velké Británie.

Poslední věta může znít z mých úst příliš politicky. Hovořil jsem zde výlučně jako historik; snažil jsem se využít slavnostní příležitosti pro svou věc, připomenout některé skutečnosti a souvislosti z historie konce horké války před padesáti lety,